
**INTERDISCIPLINARNOST
U HUMANISTICI:
“PUTUJUĆI KONCEPTI”
MIEKE BAL**

ANA KOLARIĆ

U ovom eseju ću razmotriti ključne pojmove koje u svojim radovima koristi kulturalna teoretičarka i kritičarka Mieke Bal – *kulturalnu analizu*, *putujuće koncepte* i *interdisciplinarnost*. Razmatranje ću smestiti u kontekst debate o disciplinarnim i interdisciplinarnim istraživanjima uz poseban osvrt na prodor *studija kulture* u humanistiku. Jasno ću razlikovati dva aspekta ove debate: *epistemološki*, koji se tiče (re)organizacije znanja; i *politički*, koji se odnosi na raspodelu resursa. Naravno, epistemološka i politička pitanja su tesno povezana, jer znanje implicira određen stepen moći, i obrnuto. Sa slabljenjem nacionalne države i jačanjem globalističkih i korporacijskih diskursa, gube na značaju kako devetnaestovekovni model univerziteta tako i sama ideja o holističkom i integralnom obrazovanju. Promene u razumevanju kulture na univerzitetu dovode u pitanje granice, domete, pa i smisao klasično shvaćenih humanističkih disciplina. Upravo je to tema koja me ovde najviše zanima.

U prvom delu rada baviću se fenomenom savremenog interdisciplinarnog istraživanja.¹ Drugi deo posvećen je *kulturalnoj analizi* Mieke Bal.

**I. INTERDISCIPLINARNOST:
PRO ET CONTRA**

I.1. Nekoliko opštih mesta

Uprkos tome što je poslednjih decenija *interdisciplinarnost* pomodna reč (*buzzword*) u mnogim akademskim

---

I S obzirom na ekstenzivnu literaturu na temu interdisciplinarnosti, ovaj pregled osnovnih problema ne pretenduje na sveobuhvatnost; orijentisan je tematski, a ne istorijski.

poljima, sâm termin je nedovoljno istražen. To je dovelo kako do nekritičkog prihvatanja interdisciplinarnosti tako i do njenog nekritičkog odbacivanja. Ipak, nije sporno da su pitanja o smislu, važnosti, ali i ograničenjima interdisciplinarnih studijskih programa i teorijsko-kritičkih pristupa od presudnog značaja za planiranje, razvoj i reformu visokog obrazovanja, bez obzira na to da li se radi o dodiplomskim ili postdiplomskim programima. Smatra se da se interdisciplinarni pristupi javljaju kada su istraživačka pitanja i problemi isuviše složeni da bi se na njih odgovorilo sa stanovišta jedne discipline. Tada se disciplinarno organizovano znanje reorganizuje interdisciplinarno. Recimo, istorija književnosti ili komparativna književnost shvaćene (tradicionalno) kao samostalna područja nisu uvek u stanju da na potpuniji način ukažu na veze između, s jedne strane, pojedinih istorijskih događaja, obrazovnih institucija, institucija kulture i njihovih aktera i, s druge strane, književnih tekstova; zbog toga alati koje (im) nude feminističke studije i studije roda, studije nacionalizma i etniciteta, postkolonijalne studije, te *studije kulture* mogu biti veoma korisni.

62 Interdisciplinarnost možemo razumeti i analizirati kao kritički, pedagoški i institucionalni koncept. Međutim, pre upuštanja u jedno takvo razmatranje, neophodno je obratiti pažnju na postojeće discipline, ističe Joe Moran, autor knjige *Interdisciplinarity*. Moderno značenje termina disciplina je dvojako: prvo, on označava određenu granu znanja, poput istorije, matematike, geografije, jasno definisanu predmetom i metodom proučavanja; drugo, ukazuje na održavanje reda i kontrole unutar podređenih grupa, recimo, učenika, zatvorenika ili vojnika, najčešće pomoću pretnji telesnom i drugim kaznama.² Zato nije ni preterano ni pogrešno tvrditi da je termin disciplina (od)uvek vezan za problem odnosa znanja i moći.³ Upotrebom termina interdisciplinarnost ukazuje se, pak, na postojanje kritičke svesti o neizbežnoj vezi između znanja i moći. Dva su aspekta interdisciplinarnosti: “s jedne strane, ona predstavlja deo tradicionalne potrage za sveobuhvatnim,

---

2 Joe Moran, *Interdisciplinarity* (London and New York: Routledge, 2010 [2002]), 2.

3 Za sistematičan istorijski pregled nastanka i razvoja disciplina vidi Moran, *Interdisciplinarity*. Kao koristan vodič može da posluži i knjiga Julie Thompson Klein, *Interdisciplinarity: History, Theory and Practice* (Detroit, MI: Wayne State University Press, 1991). Za diskusiju o humanistici i interdisciplinarnosti na primeru konkretnog, američkog slučaja, vidi Julie Thompson Klein, *Humanities, Culture, and Interdisciplinarity: The Changing American Academy* (Albany: State University of New York Press, 2005).

opštim znanjem; s druge strane, ona je oštro preispitivanje same prirode znanja, kao i naših nastojanja da se znanje uredi i prenese”.⁴ Međutim, kako Moran s razlogom ističe, interdisciplinarnost, usko vezana za probleme epistemologije, pre “teži da se fokusira na probleme i pitanja koja je nemoguće postaviti ili rešiti unutar postojećih disciplina nego što traga za sveobuhvatnom sintezom znanja”.⁵ Treba naglasiti i da “interdisciplinarni pristupi obično skreću pažnju, bilo implicitno bilo eksplicitno, na činjenicu da je ono što se izučava i predaje na fakultetima uvek političko pitanje”.⁶

1.2. Interdisciplinarnost kao deo dodiplomskog kurikuluma

Početak osamdesetih godina dvadesetog veka vodila se debata između Thomasa C. Bensona, koji je uputio prigovore dodiplomskim interdisciplinarnim studijama, i Williama H. Newella, koji je na te prigovore odgovorio. Godine 1982. Benson kritikuje interdisciplinarnu studiju u pet tačaka:

1) Interdisciplinarnu studiju počivaju na “ozbiljnoj pojmovnoj zbruci”: njihovi zagovornici nisu u stanju da objasne ni svrhu ni rezultat takozvanog *spajanja* disciplina, kao ni principe kojima se istraživač vodi kada odluči da uspostavi određen tip veze između disciplina; ciljevi i metode promotera interdisciplinarnih studija nisu precizno definisani.⁷

2) Pedagoški je sumnjiva ideja da student treba da posveti vreme interdisciplinarnim projektima uprkos tome što mu nedostaje osnova iz bilo koje od uključenih disciplina; za eventualno bavljenje integrativnim studijama neophodna je čvrsta podloga u makar jednoj disciplini.⁸

63

---

⁴ Moran, *Interdisciplinarity*, 13.

⁵ *Ibid.*, 14.

⁶ *Ibid.*, 15.

⁷ Thomas C. Benson, “Five Arguments Against Interdisciplinary Studies”, u *Interdisciplinarity: Essays From the Literature*, prir. William H. Newell (New York: College Entrance Examination Board, 1998), 103–105. Tekst je izvorno štampan u časopisu *Issues in Integrative Studies*, 1982, 1, 38–48.

⁸ *Ibid.*, 105. Često se ističe kako je važno uvideti neophodnost disciplinarnog znanja pre nego što se iskorači izvan granica discipline. U skladu sa prigovorom Bensona: da bi se neko bavio interdisciplinarnim istraživanjem, treba da bude utemeljen u jednoj ili čak dve discipline kako bi mogao da ukrsti i protumači različite diskurse. U suprotnom, preti opasnost od površnog eklekticizma, to jest, *sve može*

3) Samim tim, ozbiljna posvećenost studenta interdisciplinarnim/integrativnim programima u toku dodiplomskih studija može da ugrozi razvoj njegove disciplinarne kompetencije, koja mu je neophodna kako zbog postdiplomskih studija tako i zarad uspeha na tržištu rada.⁹

4) Kursevi u okviru integrativnih studija često su površni: nude uzbuđljive teme umesto intelektualne dubine; zbog toga, velik broj prijavljenih studenata i pozitivne evaluacije kursa ne garantuju kvalitet kursa.¹⁰

64 *everything goes*) logike. Ilustrujmo ovu tezu konkretnim primerom. Marjorie Pryse, profesorka američke književnosti i feminističke teorije, bavila se, između ostalog, i feminističkom metodologijom i interdisciplinarnim istraživanjem. Pošto se ženske studije i studije roda obično vide kao interdisciplinarne studije, Pryse je ponudila jedno razumevanje interdisciplinarnosti. Ova profesorka je upotrebila termin *transverzalizam* da bi govorila o interdisciplinarnom metodu ženskih, odnosno rodnih studija. Termin dolazi od izraelske teoretičarke nacionalizma Nire Yuval-Davis, koja mogućnost za prevazilaženje politika identiteta vidi u “transverzalnim politikama”. *Ukorenjivanje (rooting)* i *premeštanje (shifting)* su ključni elementi transverzalnog dijaloga: “Ideja je u tome da svaka sudionica u dijalogu donese sa sobom svoju ukorijenjenost u vlastito članstvo i identitet, ali da se istodobno nastoje ‘premjestiti’ i ući u situacije razmjenjene sa ženama koje imaju različito članstvo i identitet.” – Nira Yuval-Davis, *Rod i nacija*, prevela Mirjana Paić Jurinić (Zagreb: Ženska infoteka, 2004), 163. Proces premeštanja ne znači odricanje od sopstvenih političkih i ostalih uverenja, kao što ni proces ukorenjivanja ne bi trebalo da ukine mogućnost uspostavljanja veza sa “drugima”. Logiku transverzalnog dijaloga Pryse je iskoristila u raspravi o interdisciplinarnosti, tvrdeći da interdisciplinarni pristupi podrazumevaju najpre *ukorenjivanje* u matičnoj disciplini, a zatim *premeštanje* u druge discipline. Vidi Marjorie Pryse, “Trans/Feminist Methodology: Briges to Interdisciplinary Thinking”, u *NWSA Journal*, 2000, Vol. 12, No. 2, 105–118.

9 Benson, “Five Arguments...”, 106.

10 *Ibid.*, 107. Prigovor se tiče, pre svega, pedagogije. Benson navodi naizgled zanimljive pedagoške metode i sredstva (recimo, predavanja gostujućih profesora, gledanje različitih video materijala, česte studentske diskusije) koji, premda animiraju studente u datom trenutku, ne garantuju prenošenje i usvajanje znanja. Nameće se pitanje: *ko* i *kakvo* znanje *kome* prenosi i da li je usvajanje tog znanja garancija za adekvatno obrazovanje i razvoj kritičkog mišljenja studenata?

5) Tipičan kurs iz integrativnih studija najčešće podrazumeva gostujuće profesore, timska predavanja i mnoge druge posebne zahteve, zbog čega je skup i neisplativ.¹¹

Na odgovor se nije dugo čekalo. Godine 1983. William H. Newell odgovara Bensonu sledećim argumentima:

1) Svrha je interdisciplinarnih studija da ukažu na pitanja koja prevazilaze granice pojedinačnih disciplina i da ih osvetle sa što više relevantnih stanovišta.¹²

2) S obzirom na čvrstu vezu između disciplinarnih i interdisciplinarnih studija, studenti treba da im budu posvećeni istovremeno. U svom najboljem izdanju, akademska disciplina može da bude prostor za uzbudljivu intelektualnu igru; međutim, kada je istrgnuta iz konteksta svakodnevnog ljudskog iskustva – ona je besmislena. Saradnja između disciplinarnih i interdisciplinarnih pristupa je neophodna, pored ostalog i zato što potonji uspostavljaju vezu između znanja i našeg svakodnevnog iskustva.¹³

3) Tržište rada otvoreno je za studente interdisciplinarnih studija, posebno kada je reč o zanimanjima koja zahtevaju sintezu različitih znanja, etičku osetljivost i kritičku svest, poput onih vezanih za zaštitu životne sredine ili rodnu ravnopravnost.¹⁴

4) Ponekad interdisciplinarni kursevi nisu ništa drugo doli “akademska prevara”.¹⁵ Inovativan kurikulum zahteva inovativne pedagoške prakse, koje se s vremenom menjaju, razvijaju i unapređuju. Ne treba očekivati da će se interdisci-

---

¹¹ *Ibid.*, 107.

¹² William H. Newell, “The Case for Interdisciplinary Study: Response to Professor Benson's Five Arguments”, u *Interdisciplinarity: Essays From the Literature*, prir. William H. Newell (New York: College Entrance Examination Board, 1998), 109. Tekst je izvorno štampan u časopisu *Issues in Integrative Studies*, 1983, 2, 1–19. Premda Newell precizno opisuje svrhu, ciljeve i značaj interdisciplinarnih studija, on istovremeno priznaje da je teško definisati principe kojih se istraživači drže kada se upuste u interdisciplinarnu analizu.

¹³ *Ibid.*, III.

¹⁴ *Ibid.*, 114–115.

¹⁵ Budimo iskreni, isto se može tvrditi i kada je reč o disciplinarnim kursovima.

plinarni kurs završiti sintezom znanja ili “tačnim” odgovorima na postavljena pitanja. Naprotiv, suština je u osvetljavanju i podrobnom ispitivanju tih pitanja sa što više relevantnih stanovišta.¹⁶

5) Prigovor da su interdisciplinarni kursevi skupi je naprosto neumesan; od timskih predavanja za interdisciplinarne kurseve važniji je timski rad na izradi kurikuluma; interdisciplinarni kursevi podrazumevaju studentske debate, pa samim tim ne mogu imati stotine polaznika, bez obzira na (ne)isplativost.¹⁷

1.3. Izgovor za smanjenje troškova na univerzitetu

U uticajnoj studiji *The University in Ruins* iz 1996. godine, Bill Readings se pita šta je ideja, odnosno svrha univerziteta na pragu dvadeset i prvog veka. Pored ostalog, ova studija se bavi i kompleksnim odnosom između interdisciplinarnosti, učinka humanističkog znanja i raspodele budžeta na univerzitetu. Readingsovu kritiku interdisciplinarnosti treba čitati u svetlu njegove osnovne teze. Savremeni zapadni univerzitet – *University of Excellence (Univerzitet izvrsnosti)* – nije ništa drugo do “transnacionalna birokratska korporacija”,¹⁸ čiji je cilj jednostavan: proizvodnja zadovoljnih potrošača koji donose profit, bez obzira na to da li su u pitanju studenti ili korporacije koje finansiraju istraživanja. Univerzitet služi podučavanju i proizvodnji ne više (kultivisanih) građana, već potrošača. Kanadski profesor komparativne književnosti značajnije i primenu interdisciplinarnosti razume dvojako: interdisciplinarnost se odnosi na ideju o što obuhvatnijem znanju koje podrazumeva intelektualni dijalog i saradnju disciplina; ona implicira mogućnost spajanja (i, u krajnjoj liniji, ukidanja) različitih disciplinarnih odseka pod okriljem odgovarajućih interdisciplinarnih programa, recimo, pod okriljem “kvazidiscipline”¹⁹ studija kulture. Spajanjem se

---

16 Newell, “The Case for Interdisciplinary Study”, 116–117. Kada je reč o interdisciplinarnosti, treba skrenuti pažnju na intelektualna ograničenja svakog pojedinca. U humanistici istraživanja najčešće poduzima jedna osoba, a ne timovi stručnjaka. Otuda deluje preterano, čak i nemoguće, očekivati da pojedinačni istraživači dobro poznaju teorije i metode više disciplina, to jest, da se ne pojave rupe u njihovom znanju. Međutim, interdisciplinarnost ne podrazumeva sveznajuće akademske radnike, naprotiv, ona apeluje na odgovornost istraživača pri selekciji i sintezi znanja iz više disciplina.

17 *Ibid.*, 117–119.

18 Bill Readings, *The University in Ruins* (Harvard University Press, 1996), 3.

19 *Ibid.*, 91.

omogućava smanjenje troškova, pa se ovaj aspekt interdisciplinarnosti očito tiče kako raspodele budžeta tako i zahteva tržišta.²⁰

Zašto je pitanje o ideji i svrsi univerziteta u doba globalnog kapitalizma toliko važno za Billa Readingsa? Društvena uloga univerziteta dovedena je u pitanje, što intelektualci, prema Readingsu, ne bi smeli da ignorišu. Sa slabljenjem nacionalne države, (nacionalna) kultura više ne predstavlja *raison d'être* univerziteta.²¹ Tako dolazi i do promene položaja i značaja humanističkih disciplina pošto “univerzitet više ne učestvuje u za čovečanstvo istorijskom projektu koji nam je prosvetiteljstvo ostavilo u nasleđe: u istorijskom projektu kulture”.²² Readings smatra da se moderni univerzitet, istorijski gledano, temeljio na tri ideje: *University of Reason* (*Univerzitet razuma*, zasnovan na Kantovim idejama), *University of Culture* (*Univerzitet kulture*, zasnovan na idejama nemačkih idealista, posebno Wilhelma von Humboldta)²³ i

---

20 Važno je imati u vidu da se Readings bavio američkim sistemom visokog obrazovanja. Kada je reč o finansiranju univerziteta u zapadnoj, ali i centralnoj i istočnoj Evropi, onda treba reći da finansiranje iz državnog budžeta još uvek igra važnu ulogu. Međutim, i u ovim zemljama sve je veća uloga administracije u dodeljivanju sredstava, pa samim tim jača i njen uticaj u pogledu postojanja pojedinih studijskih programa; istovremeno, češći su i “timski”, interdisciplinarni projekti koji sredstva zahtevaju na osnovu saradnje različitih disciplina na jednom istraživačkom problemu. Nameće se logično pitanje: da li je istraživanje formulisano interdisciplinarno zarad integracije znanja ili većih šansi za dobijanje sredstava?

21 Readings, *The University in Ruins*, 3. Opet, moramo imati na umu kontekst iz kog Readings progovora. Kada se istoj temi pristupi iz konteksta postsocijalističkih društava centralne i istočne Evrope, teza o slabljenju nacionalne države prestaje da važi, to jest, pitanje o nacionalnoj državi zahteva drugačiji pristup. To, međutim, ne znači da je u ovim društvima kultura (ostala) temeljna ideja univerziteta.

22 *Ibid.*, 5.

23 Za ideju o holističkom i integralnom obrazovanju, kao i o pojmu *Bildung* vidi Bill Readings, “The University and the Idea of Culture”, u Readings, *The University in Ruins*, 62–69; Frederick C. Beiser, “A romantic education: the concept of *bildung* in early German romanticism”, u *Philosophers on Education: New Historical Perspectives*, prir. Amelie Oksenberg Rorty (Routledge, 2005), 284–299; Aleksandar Dobrijević, “*Bildung* – pojam, koncepcija, ideal”, *Filozofija i društvo*, 2007, br. 2, 101–119, tekst je dostupan na internet adresi

*University of Excellence (Univerzitet izvrsnosti, oslonjen na razgranatu i moćnu administraciju, te na vezu sa tržištem).*²⁴ Ispostavlja se da, iz Readingsove perspektive, prelaz od kulture ka izvrsnosti, uz izvesne ograde, možemo razumeti kao prelaz od stvaranja i izučavanja (nacionalne) kulture, naročito književnosti, na interdisciplinarnu studije kulture.

Ključno je ukazati na promenu u poimanju kulture: *studije kulture* su posledica vizije kulture koja odgovara *dobu izvrsnosti*; kultura, baš kao i izvrsnost, nema konkretan sadržaj – sve može biti ili postati kultura.²⁵ Radi preciznijeg opisa, Readings koristi termin *dereferencijalizacija*: nastanak i uspon *studija kulture* vezuju se za period u kom kultura više nema čvrste referentne tačke te prestaje da bude osnovna svrha proučavanja na univerzitetu i postaje samo jedan mogući predmet izučavanja. Štaviše, “humanističke nauke mogu da rade šta god žele s kulturom, mogu čak i da se bave *studijama kulture*, zato što kultura više nije *ideja* od važnosti za instituciju”.²⁶ Readings ovde iznosi i jedan od ozbiljnijih – čini se, opravdanih – prigovora na račun *studija kulture*: one “kulturu vide [pre] kao predmet univerzitetske želje za znanjem, nego kao predmet koji univerzitet proizvodi”.²⁷

---

68 <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2007/0353-57380702101D.pdf> (pristup: 4. januar 2012).

24 Readings, *The University in Ruins*, 14.

25 *Ibid.*, 17.

26 *Ibid.*, 91.

27 *Ibid.*, 99. Treba reći da Readings uspostavlja vezu između znanja koje proizvode *studije kulture* i tržišta. Usmerenost (američkih) *studija kulture* na sve vidove popularne kulture doprinosi popularizaciji i, još važnije, legitimizaciji ideja uživanja i zabave, ideje novca, odnosno, ideje tržišta. Slično misli i Terry Eagleton kada kaže: “[I]ntelektualna pitanja se ne obrađuju u kuli od bjelokosti, nego pripadaju svijetu medija i supermarketa, spavaonica i bordela. Ona postaju dio svakodnevnoga života, ali time se povećava rizik da izgube sposobnost da takav život podvrgnu kritici.” – Terry Eagleton, *Teorija i nakon nje*, preveo Darko Polšek (Zagreb: Algoritam, 2005), 12–13. Eagleton dodaje da “[u] ovom društvenom poretku stoga ne možemo više imati buntovnike boeme ili revolucionarne avangarde jer oni danas više ništa ne mogu dići u zrak. Njihov neprijatelj u cilindru i fraku kojega smo mogli lako uzrupati, jednostavno je ispario. Umjesto toga, nenormativno je postalo norma. [...] Norma je danas novac; ali kako novac apsolutno nema nikakvih načela ili neki svoj identitet, on nije nikakva norma”. – *Ibid.*, 23.

U slobodnijem čitanju, mogli bismo reći da Readingsova analiza stanja na univerzitetu istovremeno izaziva paralisanoš (šta i kako dalje?) i nostalgiju (čemu trud kada stvari više nikada neće biti iste?). Nije tajna da su danas mnogi akademski radnici u humanistici svesni da njihov predmet proučavanja više ne predstavlja polje moći u kojem se formiraju i proveravaju sistemi vrednosti. Često je rezultat te spoznaje nemoć, koja proizvodi najrazličitije zahteve: od represivnih do oslobađajućih. Readingsov predlog tiče se na prvom mestu prostora slobode, jer univerzitet treba da bude mesto na kom će se stalno i iznova postavljati pitanja. Jedno od važnijih pitanja biće *kako živeti zajedno* u doba globalnog kapitalizma. Međutim, univerzitet ne treba da bude mesto konsenzusa. Umesto toga, on treba da stvori prostor za neslaganje (*dissensual community*).²⁸ U zaključnim napomenama ovaj profesor književnosti se osvrće na interdisciplinarnost i predlaže kontinuirani dijalog između disciplina, umesto nekritičkog prihvatanja interdisciplinarnosti. Tim dijalogom se garantuje stalno preispitivanje granica disciplina, koje bi sprečilo disciplinarnu inerciju i rutinu.²⁹

1.4. Protiv korporacijskog univerziteta: čitanje i kritičko mišljenje kao uslovi za demokratsko društvo

Pozivajući se na ključne argumente Readingsa, profesorka engleske književnosti i kulturalne teorije Diane Elam u tekstu iz 1997. godine "Čemu čitanje?" naglašava da veza između univerziteta i kulture slabi, što stvara atmosferu u kojoj pitanje "zašto čitamo i zašto bi iko nastavio da studira književnost" zahteva odgovor.³⁰ Korporacijski univerzitet, služeći se kriterijumima efikasnosti, merljivosti i korisnosti, postavlja pitanja poput: "Šta donosi diploma iz književnosti? Kakve tehničke (prenosive) veštine zapravo stižu studenti književnosti? [...] Koja korporacija bi poželela da sponzorise studije književnosti?"³¹ Diane Elam smatra da je moguće opravdati bavljenje književnošću – dodaćemo, bavljenje humanistikom uopšte – tako što bi se ukazalo na konkretne posledice čitanja: najjači razlog za čitanje do sada se pronalazio u etičkim i političkim efektima čitanja.³² Ali, autorka opominje da kriterijum *merljivosti*, to jest *učinka* ni u tom slučaju nije ispunjen pošto čitanje nikome ne garantuje da će po završetku studija misliti politički ili delati etički: čitanje je mo-

69

---

28 Readings, *The University in Ruins*, 127.

29 *Ibid.*, 176.

30 Dajana Ilam, "Čemu čitanje?", preveli Milica Stojaković i Slobodan Škerović, *Genero*, 2003, br. 2, 9.

31 *Ibid.*, 10.

32 *Ibid.*, 11.

gućnost, a ne garancija.³³ Bez obzira na to – ili upravo zbog toga – ova profesorka engleske književnosti i feministkinja zaključuje da je neophodno stvoriti prostor za mišljenje i čitanje na univerzitetu, kao i da je “kultivisanje mišljenja čitanjem jed-
na od ključnih stvari koje književnost može i dalje da čini”.³⁴

Sa sličnom osnovnom idejom, društvenu ulogu humanističkih nauka, odnose moći i borbu za sredstva analizira i profesorka prava i etike Čikaškog univerziteteta Martha Nussbaum u knjizi iz 2010. godine *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*, koja je cela usredsređena na iskazivanje i odbranu teze da su studije humanistike ključne za obrazovanje građana demokratskih država. Autorka ukazuje na opasnost da studije humanistike budu potisnute sa univerziteta i uopšte iz obrazovanja, pod pritiskom shvatanja da je jedina svrha obrazovanja ekonomski prosperitet države i njenih građana. Sve manje sredstava koja se odvajaju za odseke humanistike, kao i sve manje studenata zainteresovanih za studije humanistike, vodi ka tome, objašnjava autorka, da osnovne pretpostavke demokratskog društva, među kojima i kritičko razmišljanje, inkluzivnost, saosećajnost prema *drugom*, budu zanemarene i na kraju odbačene.

70 Nussbaum smatra da je za razvoj kritičkog mišljenja kod studenata neophodan aktivan dijalog u učionici sličan Sokratovom metodu ispitivanja sagovornika, koji omogućava formiranje kreativnih, samostalnih pojedinaca čije se znanje ne svodi na puko usvajanje činjenica već na njihovo preispitivanje.³⁵ Ti pojedinci su pravi “građani sveta”,³⁶ oni koji razmišljaju izvan granica nacionalnog interesa, svesni i prednosti i mana globalizacije. Štaviše, uz pomoć književnosti i umetnosti, takvi pojedinci razvijaju imaginativne sposobnosti i, pored toga što upoznaju tuđe, drugačije živote, bolje razumeju i sopstvene živote i iskustva. Zbog svega toga, Nussbaum insistira na minimumu humanističkih kurseva (*liberal arts*) u visokom obrazovanju bez obzira na uže stručno usmerenje studenata. Drugim rečima, i jednom građevinaru moraju biti dostupna znanja iz oblasti filozofije, književnosti ili muzike.

Ako država pretenduje da pruži šansu za “život, slobodu i ostvarenje sreće” svakoj osobi, onda jedna od ključnih sposobnosti demokratskog građanina, objašnjava Nussbaum, mora biti to da vidi sve svoje sugrađane kao jednake bez obzira na njihovu *rasu*, klasu, religioznu ili seksualnu opredeljenost.³⁷ Otuda, motiv

---

33 *Ibid.*, 13.

34 *Ibid.*, 14.

35 Martha Nussbaum, *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities* (Princeton i Oxford: Princeton University Pres, 2010), 48.

36 *Ibid.*, 80.

37 *Ibid.*, 25.

kao i nagrada za studije humanistike ne mogu biti materijalne koristi; nadoknada za vreme i napor uložene u studije humanistike jeste *istražen život* (*examined life*): sposobnost da se kritički misli o svojim i tuđim stavovima i postupcima, ali i da se prihvati odgovornost za njih. Nussbaum ističe da je Sokratov metod, dakle dijaloška forma kritičkog razmišljanja, ključan za obrazovanje građana u društvu u kom su zastupljene različite seksualnosti, vere, klase i etniciteti.³⁸ Da bi građani jedne zemlje živeli u miru, bez obzira na sve različitosti, neophodno je da postoji prostor u kom razmena mišljenja ide zajedno sa uzajamnim poštovanjem.³⁹

Navedeni primeri ilustruju, s jedne strane, debatu o disciplinarnom, odnosno interdisciplinarnom proučavanju u humanistici a, s druge strane, razmišljanja o značaju humanistike uopšte. Priroda opisanih problema je makar dvostruka – epistemološka i politička. Iako ne postoji jednostavno rešenje kojim bi se otklonili problemi sa kojima se humanistika danas suočava, javljaju se razni predlozi kojima se nude novi, drugačiji uvidi u teorijsku i metodološku problematiku humanističkih istraživanja. Povremeno ove predloge odlikuje i doza akademske, te i političke odgovornosti. Jedan takav predlog dolazi od holandske kulturalne teoreti-

---

³⁸ *Ibid.*, 54.

³⁹ S obzirom na značaj teme, ne čudi što je knjiga Marthe Nussbaum izazvala trenutne reakcije. U nizu prikaza i kritičkih osvrta na knjigu izdvojilo se nekoliko prigovora. Prvo, nije izvesno da je osnovna svrha studija humanistike postizanje određenih političkih ciljeva, odnosno, negovanje levičarsko-liberalnih ideja. Drugo, ni izdaleka nije samo po sebi razumljivo da je *istražen život* dovoljno jak motiv za buduće studente da se upišu na humanističke odseke kada je jasno da je broj radnih mesta ograničen. U samoj knjizi ne može se naći odgovor na ovaj prigovor. Treba, međutim, imati u vidu da se ovom knjigom Nussbaum zapravo obraća državnoj administraciji, pa i samom američkom predsedniku Baracku Obami, i vrši pritisak na njih da izmene politiku prema odsecima za humanistiku. Konačno, autorka ne piše o tome kako se njene ideje mogu realizovati, odnosno ne nudi odgovor na pitanje *kako* studije humanistike mogu opstati. Odgovornost za građane jedne države, odnosno, za prenošenje načela i realizaciju ideja bitnih za funkcionisanje zajednice, jeste na svima onima koji na bilo koji način odlučuju o raspodeli državnog budžeta i sprovode ga, pa time kreiraju i kulturne politike i školske programe. Tim ljudima pre svih autorka upućuje svoj oštri manifest.

čarke i kritičarke Mieke Bal, koja svojom *kulturalnom analizom* želi da prevaziđe manjkavosti *studija kulture* i postavi solidn(ij)e temelje za interdisciplinarni pristup.

2. MIEKE BAL I KULTURALNA ANALIZA

2.1. Kontekstualizacija

Mieke Bal (1946–) pripada krugu osnivača Amsterdamske škole za kulturalnu analizu (The Amsterdam School for Cultural Analysis, ASCA) pri Amsterdamskom univerzitetu, gde i danas predaje.⁴⁰ Ova škola interdisciplinarnih i komparativnih istraživanja u oblasti kulture namenjena je postdiplomcima.⁴¹ Istraživački projekti u vezi sa kulturalnim transformacijama i globalizacijom fokusiraju se, pored ostalog, na analize diskursa o lokalnom i globalnom, migracije, identitet(e), te marginalizaciju etničkih, verskih i seksualnih manjina. Raznovrsna interesovanja Mieke Bal kreću se od studija književnosti, naročito književne teorije i semiotike, preko francuske književnosti i studija Biblije, posebno Starog Zaveta, sve do vizuelnih umetnosti, *kulturalne analize*, te postkolonijalnih i feminističkih teorija. Opisana teorijsko-kritička putanja najbolje se može obuhvatiti pogledom na knjigu *A Mieke Bal Reader* iz 2006. godine, koja je tematski podeljena na pet većih celina: književnost, interdisciplinarna metodologija, vizuelna analiza, postmoderna teologija i *kulturalna analiza*. Video umetnica, povremeno angažovana i kao nezavisna kustoskinja, Mieke Bal sama ističe da se njena današnja istraživanja odnose na nekoliko bitnih tema: estetiku migracija, putujuće koncepte, performans i performativnost, političku umetnost, te ludilo i psihoanalizu. Među brojnim autorskim knjigama Mieke Bal izdavam *The Mottled Screen: Reading Proust Visually* (1997), *Quoting Caravaggio: Contemporary Art, Preposterous History* (1999), *Travelling Concepts In the Humanities: A Rough Guide* (2002), *A Mieke Bal Reader* (2006), *Narratology* (2009; 3 izdanje). Zajedno sa Bryanom Gonzalesom priredila je knjigu *The Practice of Cultural Analysis: Exposing Interdisciplinary Interpretation* (1999) u kojoj se definiše i objašnjava priroda *kulturalne analize*, kao i njena praktična primena.

Čemu detaljan prikaz predavačke delatnosti i teorijsko-kritičkih interesovanja Mieke Bal? Razlog je jednostavan: put koji je Mieke Bal prešla od sedamdesetih godina dvadesetog veka do danas može se opisati, uslovno rečeno, kao

---

⁴⁰ Za informacije o Mieke Bal vidi <http://www.miekebal.org/> (pristup: 4. januar 2012).

⁴¹ Za informacije o Amsterdamskoj školi za kulturalnu analizu vidi <http://www.hum.uva.nl/asca-home> (pristup: 4. januar 2012).

(pre)ispitivanje različitih disciplina, čije je konačno ishodište interdisciplinarna *kulturalna analiza*. Neki bi kritičari to opisali zgodnom no ipak problematičnom sintagmom *literary into cultural (studies)*.⁴² Problematičnom, jer se njenom nepažljivom upotrebom lako može prevideti metodološki i interpretativni potencijal poduhvata koji Mieke Bal poduzima u svojim poslednjim knjigama.

2.2. Osnovne pretpostavke kulturalne analize

Za prikaz ideja i argumenata Mieke Bal u pogledu *kulturalne analize*, putujućih koncepta i interdisciplinarnosti osloniću se na njenu knjigu *Travelling Concepts In the Humanities: A Rough Guide (Putujući koncepti u humanistici: kratak vodič)*.⁴³ Ova knjiga je zamišljena kao vodič za interdisciplinarnu *kulturalnu analizu* i namenjena polaznicima teorijskog seminara na Amsterdamskoj školi za kulturalnu analizu. Predavanja za taj seminar bila su polazna tačka u nastanku knjige. Bitno je istaći da je fokus knjige više na samoj primeni *kulturalne analize* nego na teorijskim razmatranjima u vezi sa njom. Otuđeno se *kulturalna analiza* načelno razmatra samo u uvodu knjige, dok su sva ostala poglavlja takozvane studije primera (*case studies*), to jest konkretne analize koje se mogu nazvati kulturalnim. Ovde ću ipak nešto više reći o tome šta je *kulturalna analiza* i koje su njene osnovne pretpostavke.⁴⁴

---

42 Vidi Antoni Easthope, *Literary into Cultural Studies* (Routledge, 1991); Joe Moran, "Literature into Culture", u Moran, *Interdisciplinarity*, 45–73; Džonatan Kaler, "Književnost i studije kulture", u Dž. Kaler, *Teorija književnosti: sasvim kratak uvod*, preveo Dragan Ilić (Beograd: Službeni glasnik, 2009), 55–67; Dean Duda, *Kulturalni studiji: ishodišta i problemi* (Zagreb: AGM, 2002); Dean Duda, prir., *Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija* (Zagreb: Disput, 2006); Bill Readings, "Literary Culture", "Culture Wars and Cultural Studies", u Readings, *The University in Ruins*, 70–88, 89–118; Mihal Pavel Markovski, "Kulturna istraživanja", u *Književne teorije XX veka*, prir. Ana Bužinjska i Mihal Pavel Markovski, prevela Ivana Đokić-Saunderson (Beograd: Službeni glasnik, 2009), 569–601.

43 Mieke Bal, *Travelling Concepts In the Humanities: A Rough Guide* (Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2002).

44 Mieke Bal često govori o *kulturalnoj analizi*, kako u autorskim tako i u priređenim izdanjima. Ovde izdvajam posebno zanimljivu knjigu *Interrogating Cultural Studies: Theory, Politics and Practice* (London: Pluto Press, 2003), koju je priredio Paul Bowman, profesor Škole za novinarstvo, medije i kulturalne studije Univerziteta u Kardifu (Cardiff School of Journalism, Media and Cultural Studies, Cardiff

U uvodu, Mieke Bal kaže da je termin *kulturalna analiza* izabrala da bi opisala sopstveni interdisciplinarni rad. Jasno je već na prvi pogled da moraju postojati razlozi zbog kojih ona koristi termin *kulturalna analiza*, a ne uobičajeni *studije kulture*. Iako ne osporava domete *studija kulture*, autorka objašnjava da je važan cilj *kulturalne analize* koju ona zastupa upravo prevladavanje nekih njihovih manjkavosti. Prvo i najvažnije: *studije kulture* nisu uspele da razviju metodologiju kojom bi se suprotstavile “isključivim metodama pojedinačnih disciplina”.⁴⁵ Iako su se predmeti proučavanja menjali, metode često nisu. Zbog toga Mieke Bal ističe da je pitanje metodologije i dosledne analize ključno za njenu knjigu. Drugo, *studije kulture* su, kaže Bal, “pomogle” svojim protivnicima u produbljivanju jaza između *les anciens* i *les modernes*. Čini se da se sukob između *les anciens* i *les modernes* koristi kao metafora za savremeni sukob između disciplinarnih i interdisciplinarnih odseka, to jest za sukob između zastupnika različitih shvatanja *domena* i *načina* analize. I treće, ekonomska kriza, raspodela resursa i sve malobrojnija akademska radna mesta ne idu u prilog ni disciplinarnim odsecima ni odsecima za *studije kulture*. Administracija univerziteta lako može zloupotrebiti interdisciplinarnost inherentnu *studijama kulture*, pa bi tako jedna posledica ekonomske krize moglo biti ukidanje tradicionalni(ji)h odseka ili njihovo spajanje pod okriljem *studija kulture*.⁴⁶

74

Mieke Bal smatra da njen koncept *kulturalne analize* može da reši pobrojane probleme, a rešenje vidi u odgovornoj praksi koja se zasniva na refleksiji o metodi i predmetu analize. Pošto teren *kulturalne analize* nije definisan, objašnjava Mieke Bal, kada jednom odabere svoj predmet istraživanja, *kulturalna analitičarka* ispituje celo područje, pa čak i samu ideju područja. Uz to, metode za analizu ne čekaju spremne za primenu: “vi ne primenjujete jednu metodu; vi uređujete susret između nekoliko metoda – susret u kome predmet učestvuje, pa tako, predmet i metode zajedno postaju jedno novo, labavo definisano područje”.⁴⁷

University). On je niz pitanja u vezi sa *studijama kulture* (na primer, o značaju i ulozi *studija kulture* unutar univerziteta i izvan akademskog zabrana; o mogućim politikama *studija kultura*, te na koji način su *studije kulture* politične) poslao raznim kompetentnim osobama, koje su na pitanja odgovorile direktno, u formi intervjuva, ili su napisale eseje imajući ta pitanja u vidu. U svom eseju Mieke Bal je pisala o *kulturalnoj analizi* i njenom metodu.

⁴⁵ Mieke Bal, *Travelling Concepts...*, 6.

⁴⁶ Podsetimo se da Readings takođe ukazuje na tu mogućnost. Vidi Readings, *The University in Ruins*, 91.

⁴⁷ Mieke Bal, *Travelling Concepts...*, 4. Šezdesetih godina dvadesetog veka profesor Svetozar Petrović bavio se problemom metodologije u

Ključna teza Mieke Bal glasi: “interdisciplinarnost u humanistici, koja je neophodna, uzbudljiva i ozbiljna, mora da traga za svojim heurističkim i metodološkim osnovama u *konceptima*, a ne u *metodama*”.⁴⁸ *Praksa kulturalne analize* naslo-

proučavanju književnosti u tekstovima koji su se našli u njegovoj knjizi *Priroda kritike*. On razlikuje tri gledišta unutar savremene metodologije nauke o književnosti: gledište o ključnoj metodi, gledište o komplementarnosti metoda i gledište o totalnoj metodi. Zastupnici gledišta o ključnoj metodi smatrali su “svoju metodu – kažimo: biografsku ili psihološku, ideološku ili sociološku, formalno-estetsku ili imanentno-analitičku – [...] više ili manje objektivnim, egzaktnim, naučnim postupkom analize književnoga djela” i, samim tim, jedinom ispravnom metodom. Gledište o komplementarnosti metoda “svodi se na mišljenje da je za potpuno objašnjenje književnoga djela potrebno da se ono osvjetli s različitih stanovišta različitim metodama”. Gledište o totalnoj metodi počiva na pokušaju “usklađivanja tradicionalnih isključivih metoda u jednu totalnu, sintetičku, apsolutnu, integralnu, u jednu jedinstvenu metodu, dakle, koja bi objedinila sve najbolje iz postojećih različitih ili bar iz postojećih najvažnijih stanovišta, i koja bi zato sama bila u stanju da nam dade potpunu ili najpotpuniju moguću interpretaciju književnoga djela”. Petrović smatra da nijedno od tri navedena gledišta nije adekvatno zato što svako od njih podrazumeva pojam metode kakav postoji u egzaktnim naukama, koji nije primeren nauci o književnosti, a još manje književnoj kritici. Književna kritika je, pre svega, subjektivna i kreativna delatnost. Samo uz tu pretpostavku u vidu, tri različita gledišta o metodi mogu biti korisna – Svetozar Petrović, *Priroda kritike* (Beograd: Edicija Reč, 2003), 44–48. Dva su razloga za spominjanje Svetozara Petrovića. Prvo, prirodna *kulturalne analize* i prirodna nauke o književnosti impliciraju neka slična pitanja – pitanje domena, metoda, samostalnosti. Opis “susreta između nekoliko metoda”, koji Mieke Bal daje, na pola je puta između gledišta o komplementarnosti metoda i gledišta o totalnoj metodi. Drugo, kada se tri gledišta koja Svetozar Petrović navodi grubo prevedu na jezik savremene teorije, onda gledište o ključnoj metodi postaje *disciplinarnost*, gledište o komplementarnosti metoda *multidisciplinarnost*, a gledište o totalnoj metodi *interdisciplinarnost*. Iako nema direktne veze između stavova S. Petrovića i Mieke Bal, zgodno je ukazati na sličnost pitanja i problema studija književnosti i *studija kulture* u poslednjih nekoliko decenija.

48 Mieke Bal, *Travelling Concepts...*, 5.

njena je na tu tezu i nastoji da je potvrdi. Autorka ističe da ju je upravo predavačka praksa uverila u to da metodologija u humanistici treba da se zasniva na konceptima. Da bi ilustrovala šta pod tim podrazumeva, ona kao primer navodi jednu zamišljenu konferenciju na kojoj učestvuju pripadnici različitih disciplina. Svi učesnici konferencije koriste reč *subjekt* i svako od njih veruje da je upravo njegovo razumevanje subjekta jedino ispravno. Ti učesnici ne mogu da uspostave dijalog zato što im “njihovo disciplinarno obrazovanje nikada nije pružilo ni priliku ni razlog da razmotre mogućnost da tako jednostavna reč kao što je 'subjekt' može biti koncept” i imati više značenja.⁴⁹

Pored metodoloških pitanja, druga ključna smernica za prevladavanje poteškoća pred kojima su se našle *studije kulture* jeste refleksija o predmetu analize. Mieke Bal tvrdi da “druga strana konceptata koje koristimo nije sistemaska teorija iz koje su oni preuzeti [...] Niti je to istorija koncepta kroz njegov filozofski ili teorijski razvoj”.⁵⁰ Naprotiv, druga strana svakog koncepta jeste “tekst kulture, ili delo, ili 'stvar' koja konstituiše *predmet analize*”, zato što koncepti uopšte nemaju značaja za *kulturalnu analizu* ako nam ne koriste da “bolje razumemo predmet u *njegovim vlastitim datostima*”.⁵¹ U navedenim stavovima implicitna je kritika *studija kulture* koje često, usredsredivši se na kontekst, odnosno društvene i kulturne okolnosti, zapostavljaju 76 sâm predmet proučavanja. Utoliko ne čudi što Bal sa žaljenjem ukazuje na gubitak prakse *pažljivog čitanja (close reading)*, koje je usredsređeno na predmet proučavanja. Ona zagovara povratak toj praksi i ističe da je njena knjiga svojevrsan poziv na to.

S druge strane, predmet proučavanja ima veze sa *kulturom* koliko i sa *analizom*. Ipak, za Mieke Bal, *kulturalna analiza* ne proučava kulturu: odrednica *kulturalna* u sintagmi *kulturalna analiza* ukazuje na to da se predmeti proučavanja analiziraju u “svetlu njihovog postojanja u kulturi”.⁵² Takođe, analiza je uvek u tesnoj vezi sa pitanjima relevantnim za kulturu i na različite načine učestvuje u kulturnim debatama.

Na kraju, skrećem pažnju na još jedno bitno pitanje za *kulturalnu analizu* – pitanje opravdanosti. Šta nam daje za pravo da upotrebljavamo koncepte na način na koji to činimo? U odgovoru na to pitanje, Mieke Bal se poziva na *intersubjektivnost*. Kada je ovaj pojam ušao u humanistička razmatranja, odnosio se na ideju da koncepti i metode moraju imati isto značenje za sve one koji ih primenjuju. Međutim, Mieke Bal naglašava da takav konsenzus o konceptima ne znači nužno i “slaganje o

---

49 *Ibid.*

50 *Ibid.*, 8.

51 *Ibid.*

52 *Ibid.*, 9.

njihovom sadržaju”; reč je zapravo o prihvatanju “osnovnih pravila igre”.⁵³ Koncepti se moraju koristiti na određen način kako bi svi učesnici debate mogli smisleno da se slože ili spore oko njihovog sadržaja. U tom smislu, intersubjektivnost je, prema Mieke Bal, standard i za pedagogiju i za pisanje.⁵⁴

2.2. Proizvodnja znanja: solidarnost ili borba?

Među projektima koji su izrasli iz obimnog, krovnog projekta *Athena (Socrates Thematic Network Project)*, koji okuplja oko stotinu programa Ženskih studija i Studija roda, te centre i institute za Ženske studije u Evropi, nalazi se i projekat *Travelling Concepts in Feminist Pedagogy (Putujući koncepti u feminističkoj pedagogiji)*.⁵⁵ Taj projekat dobio je sredstva koja treba da obezbede učesnicama da urade posao koji se uglavnom fokusira na razvoj različitih nastavnih alata u okviru programa Ženskih studija i Studija roda u Evropi.⁵⁶ Do sada, dvadeset i četiri učesnice prate i opisuju putovanja ključnih feminističkih koncepata unutar evropske feminističke misli. Kako je navedeno na internet strani projekta, istraživanja Mieke Bal i Rosi Braidotti o putujućim konceptima treba dopuniti sistematskim mapiranjem putanja kojima su pojedini koncepti prelazili granice i ulazili u feminističke akademske radove. Cilj projekta je ostvarivanje međunarodne saradnje na razmeni i sistematizaciji znanja. Ovaj projekat imao je dva vidljiva rezultata: internet stranicu i izdavačku delatnost, to jest niz objavljenih brošura (*booklets*) koje su potpisale učesnice projekta. Kriička pedagogija, etnicitet, *rasa*, rasizam i odgovornost samo su neki od koncepata koji se nalaze na internet strani projekta. Među učesnicama, koje dolaze iz četrnaest evropskih zemalja, nalaze se i Clare Hemmings, Veronica Vasterling, Sara Goodman, a sa prostora Jugoslavije Biljana Kašić (Zagreb) i Daša Duhaček (Beograd).

77

---

⁵³ *Ibid.*, 13.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Za spisak koncepata i učesnica projekta, njihove eseje i tome slično vidi <http://www.travellingconcepts.net/Introduction.htm>.

⁵⁶ Pozabavimo se kratko problemom finansiranja. U projektima se ciljevi koje treba ostvariti unapred navode. Projekti su vremenski ograničeni i u proseku traju od tri do šest godina (recimo, navedeni projekat dobio je sredstva za period od tri godine, 2003–2006). Šta se dešava kada istekne period u kom se projekat finansira? Uglavnom ništa. Pojave se novi projekti. Teško je ne osvrnuti se na (u)zaludnost takvog planiranja i finansiranja u humanističkim namukama, kojima se stalno i iznova podstiču nove ideje, a retko koja (pre)živi nakon poslednje uplate.

Još jedan primer za uticaj ideja Mieke Bal i zajedničke poduhvate zasnovane na tim idejama predstavlja knjiga *Conceptual Odysseys: Passages to Cultural Analysis* (2007),⁵⁷ koju je priredila Griselda Pollock, a predgovor je napisala Mieke Bal. Ova knjiga nastala je u okviru centra CATH (Centre for Cultural Analysis, Theory and History/Centar za kulturalnu analizu, teoriju i istoriju) pri Univerzitetu u Lidsu.⁵⁸ Centar je osnovan 2001. godine i unekoliko predstavlja engleski pandan holandske postdiplomske škole ASCA. *Conceptual Odysseys* prva je u nizu knjiga na temu interdisciplinarnosti i transdisciplinarnosti koje je Centar CATH objavio. Predgovor se bavi konceptima i njihovom upotrebom, a poglavlja raznih autora nose nazive poput “Ogledalo”, “Trauma”, “Istorija”, “Pedagogija”.

Kao što se može videti, saradnja se uspostavila na mestima koja su i sama urođena u interdisciplinarno istraživanje. Otuda ne iznenađuje previše to što je neodobranje stiglo iz redova jedne od najstarijih disciplina unutar humanističkih nauka – filozofije. Amsterdamska škola za kulturalnu analizu organizovala je 2008. godine seminar i radionicu sa temom *Engaging Objects (Prepustiti se objektima)*. U okviru tog seminara povela se debata između Mieke Bal i Josefa Früchtla.⁵⁹ Profesor filozofije na Amsterdamskom univerzitetu i saradnik škole ASCA, Früchtl je napisao tekst “What is cultural analysis? And what is the role of philosophy?” (“Šta je kulturalna analiza? I čemu služi filozofija?”) kao odgovor na osnovne pretpostavke *kulturalne analize* iznete u knjizi *Putujući koncepti u humanistici*. Na njegove prigovore Mieke Bal je odgovorila tekстом “You do what you have to do” (“Radiš ono što moraš”).

Früchtlove primedbe o *kulturalnoj analizi* odnose se kako na teoriju tako i na metodologiju: “pošto je filozofija nadležna za te koncepte, *kulturalna analiza* posredno zavisi od filozofije”.⁶⁰ Njegova je ključna zamerka to što je praksa *kulturalne*

---

57 Griselda Pollock, ur., *Conceptual Odysseys: Passages to Cultural Analysis* (London: I. B. Tauris, 2007).

58 Za informacije o Centru za kulturalnu analizu, teoriju i istoriju vidi <http://www.centrecath.leeds.ac.uk/> (pristup: 4. januar 2012).

59 Tekstovi Mieke Bal i Josefa Früchtla objavljeni su na engleskom jeziku u časopisu za savremenu filozofiju *Krisis*, 2008, br. 1. Časopis je dostupan na internet adresi: www.krisis.eu. Tekstove Mieke Bal i Josefa Früchtla, kao i uvodno poglavlje knjige M. Bal *Putujući koncepti u humanistici* prevela je na srpski jezik Jelena Novak u *TkH, časopis za teoriju izvođačkih umetnosti*, 2008, br. 16, 78–103. Ovde koristim svoj prevod; reference se odnose na broj strane u originalu.

60 Josef Früchtl, “What is cultural analysis? And what is the role of philosophy?”, *Krisis*, 2008, br. 1, 54.

analize mahom “divlja mešavina metoda, teorija i koncepata”.⁶¹ Drugim rečima, on tvrdi da *kulturalna analiza* “odbacuje mišljenje zarad proizvoljnosti prakse, ili, rečima romantičara, zarad *kreativne individualnosti*”.⁶² Früchtl osporava tri ključne teze Mieke Bal. Prvo, nema razloga, kaže on, da se pretpostavi da interdisciplinarnost ne može biti zasnovana na metodama. Kao primer koji potvrđuje njegovu primedbu, Früchtl navodi metod dekonstrukcije Jonathana Cullera. Drugo, Früchtl objašnjava kako tvrdnja Mieke Bal o tome da je bolje slediti koncepte nego metode već i sama implicira izvestan metod. Treća njegova primedba odnosi se na kriterijum za izbor koncepta. On kritikuje priznanje Mieke Bal da je njena osnovna briga “smislena” upotreba koncepta, a ne njegovo “tačno značenje”.⁶³ Früchtl s pravom tvrdi da se ni značenje koncepta ne sme zanemariti.

Früchtl zaključuje svoj tekst dvema napomenama o odnosu između *kulturalne analize* i filozofije. Prvo, on tvrdi da se holandska *kulturalna analiza* vrlo usko oslanja na jednu granu filozofije – francusku školu (Deleuze i Guattari, Derrida, Lacan). Drugo, čak se ni ta filozofska tradicija ne koristi na autorefleksivan metodološki način.⁶⁴ Štaviše, Früchtl ističe da je ovaj vid upotrebe filozofije i *uskogrud* (preuzima samo ono što mu je potrebno) i *parazitski* (nekritički koristi preuzeto).

Odgovor Mieke Bal na primedbe Josefa Früchtla posebno je zanimljiv zbog toga što ona pokušava da otkloni prigovore konkretnom primenom *kulturalne analize*. Ovde ćemo se koncentrisati samo na neke njene tvrdnje, ne ulazeći u detalje. Ona ističe nekoliko ključnih mesta na koja je ukazao njen saradnik: status filozofije u odnosu na teoriju; mesto teorije u *kulturalnoj analizi*; status interpretacije i interpretativne standarde; prirodu interdisciplinarnosti i potrebu za njom.⁶⁵

Prvo, u poslednjih nekoliko decenija promenio se status filozofije u teorijskoj praksi. Filozofija više nije “diskurs koji nadgleda”, ističe Mieke Bal, usled čega je i odnos analitičara kulture prema njoj fleksibilniji. Filozofski tekstovi su deo “neomeđenog korpusa tekstova koji nazivamo ‘teorijom’”.⁶⁶ Kada kulturalni analitičari koriste filozofske tekstove, oni ih izvlače iz njihovog disciplinarnog okvira.

79

---

61 *Ibid.*

62 *Ibid.*

63 *Ibid.*, 56.

64 *Ibid.*, 57.

65 Mieke Bal, “You do what you have to do”, *Krisis*, 2008, br. 1, 62–63.

66 *Ibid.*, 63. Kada govori o teoriji Bal se oslanja na razumevanje teorije koje je izneo Johnatan Culler. Vidi Kaler, *Književna teorija*.

Bal navodi stav Johnatana Cullera da neomeđenost i beskonačnost teorije mogu da deluju odbojno, što ne mora nužno biti loše: odbojnost je jedan od ključnih elemenata za mogućnost drugačijeg, novog razumevanja.⁶⁷ Citatima iz Cullerovog teksta podupire se i teza da je filozofija samo jedna od učesnica u teorijskoj diskusiji, koja je nužno interdisciplinarna. Kratko obrazloženje mesta teorije u *kulturalnoj analizi* istovremeno je i odgovor na primedbu o uskogrudom i parazitskom pristupu filozofiji. Kako Bal s pravom tvrdi, filozofija nema tapiju nad konceptima; naprotiv, oni mogu dolaziti i iz drugih disciplina i biti jednako “ispravni”.

Treći stav odnosi se na kriterijume za izbor koncepta i njegovu upotrebu. Bal ističe da je predmet proučavanja uvek u prvom planu. Interpretacija je, dakle, osnovna aktivnost *kulturalne analize*. Pošto obično dolazi do nadmetanja više interpretacija u pogledu na jedan predmet, pojavljuju se kriterijumi “adekvatnosti, relevantnosti, učinkovitosti i, razume se, kriterijum ispravnog i pogrešnog, koji svakako nije jedini”.⁶⁸

Bal smatra da ozbiljno i sveobuhvatno proučavanje predmeta gotovo uvek podrazumeva izlaženje izvan okvira jedne discipline. Međutim, iako interdisciplinarnost angažuje druge discipline, ona ne pretenduje na posedovanje ili usvajanje svih znanja tih disciplina.⁶⁹ Štaviše, Bal ističe princip *selekcije* kao ključni korak za bilo koju analizu, ali i kao najveće umeće kulturalnog analitičara. Samim tim, *kulturalna analiza* je selektivna i kada preuzima pojmove i izvodi ih izvan granica filozofije. Međutim, ona i tada vodi računa o “relevantnosti, adekvatnosti i korisnosti odabranih ideja”.⁷⁰

Za sam kraj, Bal ne može da se uzdrži da ne kaže da je zapravo filozofija grana *kulturalne analize*, a ne obrnuto. U osvrtu na debatu između Bal i Früchtla, profesor komparativne književnosti i *kulturalne analize* na Amsterdamskom univerzitetu Murat Aydemir tačno uviđa da nije bila reč o konstruktivnom dijalogu niti ispitivanju odnosa između filozofije i *kulturalne analize* i njihovog eventualnog proži-

---

67 Za detaljniju argumentaciju u vezi sa otporom prema teoriji vidi Jonathan Culler, “Resisting Theory”, u J. Culler, *The Literary In Theory* (Stanford: Stanford University Press, 2007), 73–96.

68 Bal, “You do...”, 65.

69 Podsetimo se ovde da Moran takođe smatra da interdisciplinarnost pokušava da kompleksne probleme, koje je nemoguće postaviti ili rešiti unutar postojećih disciplina osvetli sa što više relevantnih stanovišta, umesto da teži sveobuhvatnoj sintezi znanja. Vidi Moran, *Interdisciplinarity*, 14.

70 Bal, “You do...”, 66.

manja.⁷¹ Naprotiv, reč je o monozimu i zaštiti vlastitih oblasti proćavanja. Aydemir dodaje da nema razloga za nadmetanje između filozofije i *kulturalne analize*, s obzirom na to da je filozofija disciplina, a *kulturalna analiza* interdisciplinarna istraživačka praksa. Ali, nije li još od Aristotela pa sve do devetnaestog veka upravo filozofija važila za integrativnu disciplinu koja obuhvata razne specijalizovane grane znanja? U analizi pojave i razvoja interdisciplinarnosti, Moran ističe da filozofija nema sopstveni predmet proućavanja, već predstavlja svojevrsan metakomentar o predmetima proućavanja drugih disciplina.⁷² Moran navodi zgodan primer: ideju o filozofiji kao nedisciplinovanom znanju danas nalazimo u nazivu titule doktor filozofije (Doctor of Philosophy, Ph.D.), koja se dobija po odbrani doktorske disertacije iz *bilo koje* oblasti.⁷³ Možemo pretpostaviti da Früchtel implicitno brani ovaj aspekt filozofije kao integrativne discipline, na koji, jednim svojim delom, *kulturalna analiza* pretenduje.

2.3. “Putujućí koncepti”: teorija u praksi

Knjiga *Putujućí koncepti u humanistici* sastoji se od osam poglavlja: “Koncept”, “Slika”, “*Mise-en-scène*”, “Uokviravanje”, “Performans i performativnost”, “Tradicija”, “Intencija” i “Kritička intimnost”. U svim poglavljima Bal prvo izlaže najčešća određenja pojma, posle čega se poigrava tim određenjima, preispituje ih i nijansira u sućeljavanju sa konkretnim predmetom analize. Namera Bal nije da definiše koncepte ili da ukaže na njihov istorijski razvoj, već da pokaže šta oni mogu da (*u*)rade u analizi.⁷⁴ Predmeti analize uglavnom su uzeti iz polja vizuelne umetnosti, što ukazuje kako na primarnu oblast interesovanja Mieke Bal tako i na tesnu vezu između vizuelne umetnosti i *kulturalne analize*.

81

U prvom poglavlju “Koncept”, Bal razmatra osnovna određenja koncepta i ocrtava osnovu za ćitanje ostalih poglavlja. Autorka načelno tvrdi da su koncepti alati intersubjektivnosti, te da moraju biti “eksplicitni, jasni i definisani”.⁷⁵ Ali, dodaje, koncepti nisu ni zadati ni nedvosmisleni. Mieke Bal smatra da koncepti imaju potencijal da budu jedini stabilan element u interakciji između objekta i

---

71 Murat Aydemir, “A reaction to the Früchtel/Bal debate”, u *Krisis*, 2008, br. 2. Tekst dostupan na www.krisis.eu (pristup: 4. januar 2012).

72 Moran, *Interdisciplinarity*, 7.

73 *Ibid.*, 7–8.

74 Mieke Bal, *Travelling Concepts...*, 27.

75 *Ibid.*, 22.

njegovog kritičara, interakciji koju nije moguće podvrgnuti naučnoj proverbi.⁷⁶ Važno je istaći metodološki zaokret u vezi sa upotrebom koncepata u *kulturalnoj analizi*. Za razliku od upotrebe koncepata u tradicionalnim disciplinama, *kulturalna analiza* koncepte *ne primenjuje* na kulturni objekt koji proučava, već ih sa njim *sučeljava*.⁷⁷ Do zaokreta je došlo usled dinamičnog shvatanja odnosa subjekta i objekta. Umesto kao hijerarhijski određenu binarnu opoziciju, taj odnos treba videti kao interakciju, objašnjava Bal. Autorka tako stiže i do jedne od ključnih teza: koncepti *putuju* “između disciplina, između stručnjaka ponaosob, kroz istorijske periode, i između geografski raštrkanih akademskih zajednica”.⁷⁸ Pošto svako putovanje utiče na koncept, neophodno je mapirati putanje kojima se ti koncepti kreću i pratiti sve što se događa na putu.

Bal ističe društveni aspekt intersubjektivnosti: koncepti su uvek, na ovaj ili onaj način, deo kulturnih debata, pa zato oni određuju meru konsenzusa. Holandska kulturalna teoretičarka i kritičarka smatra da upravo posredstvom koncepata *kulturalna analiza* može postići konsenzus (i, možemo dodati, dignitet) koji bi se mogao uporediti sa onim koji je odavno postignut u okviru tradicionalnih disciplina; istovremeno, specifična upotreba koncepata čuva *kulturalnu analizu* od dogmatičnosti na koju često nailazimo u okviru tradicionalnih disciplina.

82   Opisaću kako Bal pristupa pojmovima *tradicije* i *kritičke intimnosti*. Ovaj izbor nije proizvoljan.

2.4. Tradicija

Pojam tradicije možemo opisati na najmanje dva načina. Prvo, imamo značenje koje je bilo dominantno u određivanju upotrebe pojma tradicije u književnoj kritici i koje još uvek preovladava u svakodnevnoj upotrebi te reči: tradicija kao “stabilan skup običaja, postupaka, ideja, vjerovanja, pripovijedne građe, itd., koji se najobičnije usmeno ali svakako neposredovano predaje od jedne generacije idućoj”.⁷⁹ Drugo, tradiciju možemo razumeti i kao dinamičnu kategoriju, koja je uvek u procesu transformacije. U tom slučaju tradicija nije pasivno prenošenje, već aktivan i svestan izbor onih koji je prenose i čija je uloga u procesu prenošenja

---

⁷⁶ *Ibid.*, 23.

⁷⁷ *Ibid.*, 24.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Svetozar Petrović, “Poetika tradicije: 'utjecaj narodne poezije' u jednoj pregršti renesansnih tekstova”, u S. Petrović, *Pojmovi i čitanja* (Beograd: Fabrika knjiga i SANU, ogranak u Novom Sadu, 2008), 77.

od presudnog značaja. Bilo da je reč o stabilnom ili dinamičkom razumevanju tradicije, uvek govorimo o skupu vrednosti, običaja, verovanja i praksi koje sačinjavaju život neke posebne grupe. Ako kulturu shvatimo kao promenljiv skup simbola, priča, rituala i svetonazora, za kojima ljudi posežu u raznim situacijama kako bi objasnili neki postupak ili rešili neki problem, onda bismo tradiciju mogli da opišemo kao nešto uži pojam u odnosu na pojam kulture: ona je konkretan izbor iz skupa simbola, priča, rituala i svetonazora.⁸⁰ Tradicija, dakle, podrazumeva aktivan odnos, svestan izbor, kao i procenu vrednosti elemenata na koje nailazimo u procesu prenošenja sa generacije na generaciju.⁸¹ Procena podrazumeva privilegovanje jednih elemenata na račun drugih, te možemo reći da je najčešće reč o vijlijamsovski shvaćenju *selektivnoj tradiciji*.

U svetlu diskusije o univerzitetu, humanistici i interdisciplinarnosti, tradiciju bismo mogli opisati i kao izbor iz literature, to jest, kurikulum pojedinačnih disciplina. Međutim, šta se dešava sa tradicijom kada granice između disciplina postanu nestabilne? Šta se odbacuje, a šta zadržava? Da li i kako klasično humanističko znanje može da nam pomogne da bolje razumemo svet oko sebe? Konkretno, da li intervencija u kulturu, odnosno tradiciju predstavlja intervenciju u društvo i obrnuto?

Nekoliko je bitnih mesta u poglavlju "Tradiciona". Prvo, Mieke Bal pojam tradicije smešta u teorijski kontekst adekvatan za njenu analizu. Drugo, primer iz *tradicije* koji je u centru pažnje Mieke Bal odnosi se na holandski običaj u vezi sa *Sinterklaasom* (engleski: *Saint Nicholas*) i njegovim pratiocem *zwarte Pietom* (*Black Pete, Crni Petar*). Dakle, Mieke Bal se oslanja na primer iz *sopstvene tradicije*. Treće, predmet analize je serija fotografija – portreta Crnog Petra – britanske fotografkinje Anne Fox.

83

Prvo nekoliko reči o samom običaju. U holandskim pričama i legendama Crni Petar je pratilac Sinterklaasa. Oni zajedno dele slatkiše početkom decembra svoj dobroj deci. Postoje i pesmice u vezi sa ovim običajem u kojima su loša deca kažnjena ili čak oteta od kuće zbog svog nevaljalstva. Crni Petar je, kako samo ime

---

⁸⁰ Vidi Kliford Gerc, "Podroban opis: ka interpretativnoj teoriji kulture", u K. Gerc, *Tumačenje kulture (1)*, prevela Slobodanka Glišić (Beograd: Biblioteka XX vek, 1998), 9–46; Ann Swidler, "Culture in action: symbols and strategies", *American Sociological Review*, 1986, br. 51, 273–286.

⁸¹ Vidi Marija Todorova, "Šta je istorijski region? – Premeravanje prostora u Evropi", prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen, *Reč*, 2005, br. 73, 81–96.

kaže, crn. Razna su objašnjenja zašto je on crn: od toga da je Maor iz Španije (odakle navodno dolaze Sinterklaas i Crni Petar i gde borave kada ne dele poklone) do toga da mu je lice crno od gareži iz dimnjaka kroz koji se spušta u dečje sobe.

Poznata i po tome što često poseže za klasičnim tekstovima, da bi objasnila pojam tradicije Bal se poziva na "Tradiciju i individualni talenat" (1919) T. S. Eliota i *Izmišljanje tradicije* (1983), knjigu koju su priredili Eric Hobsbawm i Terence Ranger. S jedne strane, Mieke Bal zagovara *pažljivo čitanje* predmeta analize, odnosno fotografija Anne Fox, kao i ukazivanje na izmeštanje koje umetnica, eliotovska talentovana osoba, može da izvrši spram celokupne tradicije. S druge strane, Bal sâm običaj Sinterklaasa i Crnog Petra objašnjava uz pomoć knjige *Izmišljanje tradicije*, čija je osnovna teza da tradicije nemaju zadatak osnov u kulturnoj stvarnosti: to su *proizvedene* "istine" koje služe raznim političkim ciljevima, potiskujući drugačije tradicije, koje je takođe moguće *izvesti* iz nasleđa.⁸² Tradicije su neophodne da bi se istorija videla kao razvoj ili progres: one su tu kako bi stvarale privid održavanja kontinuiteta. Štaviše, Bal ističe da pojam tradicije nije samo pojam već i svojevrsna ideologija, zato što najčešće implicira i neki politički program. Tradicija Crnog Petra, zaključuje Bal, primer je za sve to.

84 Pošto se u ovom poglavlju Bal bavi holandskom tradicijom, važno je istaći da se ona jasno pozicionira u tekstu i da je njena analiza autorefleksivna. Koristeći se svojim životnim iskustvom, autorka pokušava da ocrta promene koje su se odigrale u holandskom društvu poslednjih decenija. Sada je to multikulturalno zapadnoevropsko društvo u kom žive potomci stanovnika bivših holandskih kolonija. Između ostalog, ti stanovnici kolonija su bili inspiracija za likove poput Crnog Petra. Međutim, imajući u vidu da je holandsko društvo, bar naizgled, jedno od najliberalnijih evropskih društava u kom su, pored ostalog, legalizovani prostitucija, upotreba lakih narkotika i homoseksualni brakovi, teško je objasniti današnju identifikaciju Holanđana sa tradicijom Sinterklaasa i Crnog Petra. Mieke Bal navodi interesantan primer: jedne godine su Crni Petri (iz opisa običaja jasno je da je ime generičko) ofarbali lica ne samo crnom bojom nego i crvenom, zelenom i plavom. To se, međutim, nikome nije svidelo pa je ta godina ostala samo izuzetak, kao i primer propalog pokušaja da se tradicija, barem minimalno, izmeni. Zašto su Holanđani i dalje privrženi ovoj tradiciji?

Premda se Holanđani podsmevaju moralizmu severne Amerike, odbacujući ga zbog njegove 'političke korektnosti', za mene je holandska kultura duboko

---

82 Bal, *Travelling Concepts...*, 218.

moralistička, *naročito* unutar njenih progresivnih redova. Moguće je, pretpostavljam, da je upravo težak moralistički, a uz to prezriv, aspekt današnjeg holandskog liberalizma ono što zahteva očuvanje ove čudne tradicije.⁸³

Ključno je pitanje da li ovakve tradicije treba da budu ukinute ili ne. Imajući u vidu klimu u holandskom društvu, Mieke Bal smatra da ih treba postepeno ukidati: najpre ih treba osvestiti, ukazati na elemente diskriminacije u njima, a zatim intervenisati unutar tih tradicija sa idejom da je subverzija iznutra moguća. Tek ih onda treba ukinuti, to jest, zameniti novim tradicijama koje će odgovarati savremenom liberalnom društvu. Bal upozorava da zamena jedne tradicije drugom podrazumeva društvo stasalo za promenu.

Da bi objasnila šta znači intervenisati u tradiciju da bi se ona kritički preispitala, Bal detaljno analizira portrete nekoliko Crnih Petara na fotografijama Anne Fox. Analiza fotografija pokazuje da intervencije unutar zadate forme, u ovom slučaju žanra portreta, mogu imati subverzivno dejstvo. Interesantno je da Bal ukazuje i na poziciju same fotografkinje: Anna Fox je Britanka, neko ko začuđeno i zainteresovano posmatra i tumači tradiciju Crnog Petra, ali i Evropljanka, neko ko je svestan britanske imperijalne prošlosti i savremenih rasno/klasnih problema, pa samim tim i zajedničkih elemenata iz prošlosti (zapadno)evropskih zemalja. Za kraj, želim da istaknem da Bal naglašava ulogu umetnika i umetnosti, odnosno značaj kulturnih radnika, u transformacijama i modifikacijama postojećih tradicija.

85

2.5. Kritička intimnost

Poslednje, osmo poglavlje knjige posvećeno je pojmu *kritičke intimnosti*, koji Bal preuzima od Gayatri Chakravorty Spivak, čija je knjiga *Critique of Postcolonial Reason (Kritika postkolonijalnog uma, 1999)* ujedno i njen predmet analize. Iz perspektive mojih interesovanja u ovom eseju, dve su teme ključne u osmom poglavlju: značaj *kritičke intimnosti* za pedagogiju i pitanje *čitljivosti* teksta. Kritička pedagogija, koja podrazumeva specifičan odnos između predavača i studenata, kao i inovativne predavačke prakse u učionici, predstavlja važan element interdisciplinarnih pristupa. Kao što interdisciplinarnost teži da razmotri kompleksne probleme sa što više relevantnih stanovišta, odnosno sa područja nekoliko disciplina, tako i predavači koji se bave interdisciplinarnim istraživanjem teže da podstaknu što veći broj *glasova* u učionici, ukidajući, u izvesnoj meri, sopstveni autoritet i navodno sveznanje. Takvo poimanje

---

83 *Ibid.*, 223.

proizvodnje i razmene znanja ima i dobre i loše strane, o čemu je delom već bilo reči. Ponovimo najvažnije: iz perspektive predavača, ranjivost i nesigurnost u pogledu sopstvenih dometa znatno su veće nego u učionici koja (p)održava isključivo *ex cathedra* predavanja;⁸⁴ iz perspektive studenata, otvara se prostor za *sve prolazi* diskusije, koje ne zahtevaju razumevanje teksta, već običnu pričljivost. Ipak, čini se da je korist od kritičke pedagogije nesporna, bez obzira na njena slaba mesta, jer učionica, baš kao i univerzitet, mora biti i (p)ostati mesto slobode unutar kojeg se postavljaju i razmatraju pitanja.

Bal ističe da je pojam *kritičke intimnosti* najbliži metodološkoj poziciji koju ona zagovara:

Kritička intimnost pokazuje želju da se zajedno posmatra ono što bi samo akademski radnici razdvojili: 'forma' (šta god to značilo), 'sadržaj', i 'kontekst'; pitanja koja se kriju iza naziva kulturno, društveno i političko. [...] Ovaj pojam ukazuje na konstruktivnu razmenu sa svima onima koji su 'drugi' za kulturalnu analizu: prakse, tradicija, tradicionalne discipline.⁸⁵

86 Pojam *kritičke intimnosti* odnosi se i na vezu između predavača i studenta – prenosioaca i primaoca znanja – za koju Bal smatra da bi trebalo da bude u isto vreme i kritička i intimna. Moglo bi se reći da se *kritička intimnost* direktno suprotstavlja distanci koju neguje klasična pedagogija, time što ukazuje na značaj drugačije, specifične predavačke prakse prema kojoj svako čitanje, čak i pogrešno, doprinosi procesu učenja, što Bal ilustruje sopstvenim “pogrešnim” čitanjem navedene knjige Gayatri Chakravorty Spivak.

---

84 Kada navodi razloge za otpor teoriji, Culler duhovito govori i o nesigurnosti predavača. Nekada se znalo šta su obavezna, ključna dela; međutim, danas profesori anglistike nisu više sigurni da li je, iz perspektive njihovih studenata, u redu ako ne poznaju i kanadsku književnost. Kao što Culler zaključuje, to je bila jedna od pogodnosti kanona: znalo se šta je sramota ne pročitati, a šta je u redu preskočiti. Isto tako, pristupi poput ruskog formalizma ili nove kritike bili su zgodni za predavače: niko od njih nije zahtevao da poznaju psihoanalizu, istoriju filozofije ili nešto treće. Teorija kakvu danas imamo bitno je uzdrimala predavačku sigurnost i suvereno vladanje nekom oblašću. Vidi Culler, “Resisting Theory”, 79–80.

85 Bal, *Travelling Concepts...*, 289.

Ovde je važno istaći ideju Mieke Bal da se odnos profesora i studenta, koji je, sledeći neke koncepte u filozofiji, često definisan kao odnos ljubavnika (odnosi moći implicitni su u parovima kakvi su stariji/mlađi ljubavnik ili profesor/učenik), sada vidi kao odnos prijatelja. Prijateljstvo podrazumeva jednakost, pa se tako delovanje odnosa moći donekle ograničava. Uloga profesora više nije autoritativno prenošenje znanja uz korišćenje jednog *ispravnog* metoda, već (samo)refleksija i moderiranje različitih znanja unutar učionice.

Pitanje *čitljivosti (readability)*, koja je takođe u vezi sa procesom učenja i sticanja znanja, razmatra se na primeru “pogrešnog” čitanja *Kritike postkolonijalnog uma*. Bal razume čitanje kao intimnu praksu čiji je krajnji ishod – bar donekle izmenjena čitateljka. Stav da je recipijent ili kulturalni kritičar delom izmenjen posle svakog kontakta s kulturnim predmetom – bilo da je reč o knjizi, delu vizuelne umetnosti ili nečem trećem – prisutan je i u ostalim poglavljima. Iako Bal priznaje da je knjiga Gayatri Chakravorty Spivak teška za čitanje, ona se pita da li je tekst koji je *težak* za čitanje *vredan* čitanja. Ova kulturalna kritičarka se poziva na sopstveno iskustvo, navodeći autore koje je *iščitavala* dok ih nije *pročitala*, poput Lacana i Derridae. Ne preza ni od saveta da je *teške* autore nekada bolje savladati uz pomoć sekundarne literature, pa se onda vratiti njihovim originalnim tekstovima. Takođe, Bal ističe vrednost trenutka kada je tekst zaista *pročitán*, a čitateljka je naučila nešto o sebi: učenje je uvek jednim delom i učenje nečeg novog o sebi.⁸⁶ Treba, međutim, ukazati i na jedan od mogućih problema u realizaciji *kritičke intimnosti*, pa i kritičke pedagogije. Predavačka praksa koja se zasniva na *kritičkoj intimnosti* podrazumeva humanističke odseke na kojima se pitanja o merljivosti, vrednosti i učinku na tržištu ne bi postavljala.⁸⁷ Ovaj aspekt teorijskih razmatranja Mieke Bal ne treba gubiti iz vida.

87

***

Današnji Univerzitet ne deli one ciljeve i ideale koje su u 19. veku nemački idealisti zacrtali svojim modelom *Univerziteta kulture*. Kao što smo videli, značenje i značaj ideje kulture na univerzitetu dovedeni su u pitanje, dobrim delom i u zavisnosti od političkog konteksta. Bilo da govorimo o američkom, zapadnoevropskom ili istočnoevropskom društvu, suočavamo se sa zahtevima globalizacije i *marketizacije* znanja, koji neminovno utiču na sistem visokog obrazovanja i mehanizme proizvodnje znanja.

---

⁸⁶ *Ibid.*, str. 314.

⁸⁷ Setimo se ovde ranije spomenutog teksta Diane Elam koji govori o odnosu (beskorisnosti) čitanja i njegovog učinka.

Pitanja o učinku određenih (humanističkih) znanja neće nestati ako sklonimo pogled u stranu. Debata o disciplinarnom i interdisciplinarnom istraživanju u humanističkim naukama odražava promene u razumevanju ideje univerziteta i mesta koje kultura ima u savremenom svetu. Kada se čita u tom svetlu, knjiga Mieke Bal *Putujući koncepti u humanistici* je važna zato što pokazuje da *kulturalna analiza* može da prevaziđe manjkavosti *studija kulture*, a da u isti mah sačuva i ono što je vredno u tradicionalnim humanističkim disciplinama.

REFERENCE

- Aydemir, Murat. "A reaction to the Früchtl/Bal debate", u *Krisis*, 2008, br. 2, 37–40.
- Bal, Mieke. "You do what you have to do", *Krisis*, 2008, br. 1, 59–70.
- Bal, Mieke. *Travelling Concepts In the Humanities: A Rough Guide* (Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2002).
- Beiser, Frederick C. "A romantic education: the concept of *bildung* in early German romanticism", u *Philosophers on Education: New Historical Perspectives*, prir. Amelie Oksenberg Rorty (Routledge, 2005), 284–299.
- Benson, Thomas C. "Five Arguments Against Interdisciplinary Studies", u *Interdisciplinarity: Essays From the Literature*, prir. William H. Newell (New York: College Entrance Examination Board, 1998), 103–108.
- Bowman, Paul, prir. *Interrogating Cultural Studies: Theory, Politics and Practice* (London: Pluto Press, 2003).
- Culler, Jonathan. "Resisting Theory", u J. Culler, *The Literary In Theory* (Stanford: Stanford University Press, 2007), 73–96.
- Dobrijević, Aleksandar. "*Bildung* – pojam, koncepcija, ideal", *Filozofija i društvo*, 2007, br. 2, 101–119, tekst je dostupan na internet adresi <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2007/0353-57380702101D.pdf> (pristup 4. januar 2012).
- Duda, Dean, prir. *Politika teorije: zbornik rasprava iz kulturalnih studija* (Zagreb: Disput, 2006).
- Duda, Dean. *Kulturalni studiji: ishodišta i problemi* (Zagreb: AGM, 2002).
- Eagleton, Terry. *Teorija i nakon nje*, preveo Darko Polšek (Zagreb: Algoritam, 2005).
- Easthope, Antoni. *Literary into Cultural Studies* (Routledge, 1991).
- Früchtl, Josef. "What is cultural analysis? And what is the role of philosophy?" *Krisis*, 2008, br. 1, 53–58.

Gerc, Kliford. "Podroban opis: ka interpretativnoj teoriji kulture", u K. Gerc, *Tumačenje kulture (1)*, prevela Slobodanka Glišić (Beograd: Biblioteka XX vek, 1998), 9–46.

Ilam, Dajana. "Čemu čitanje?", preveli Milica Stojaković i Slobodan Škerović, *Genero*, 2003, br. 2, 9–16.

Kaler, Džonatan. *Teorija književnosti: sasvim kratak uvod*, preveo Dragan Ilić (Beograd: Službeni glasnik, 2009).

Klein, Julie Thompson. *Humanities, Culture, and Interdisciplinarity: The Changing American Academy* (Albany: State University of New York Press, 2005).

Klein, Julie Thompson. *Interdisciplinarity: History, Theory and Practice* (Detroit, MI: Wayne State University Press, 1991).

Markovski, Mihal Pavel. "Kulturna istraživanja", u *Književne teorije XX veka*, prir. Ana Bužinjska i Mihal Pavel Markovski, prevela Ivana Đokić-Saunderson (Beograd: Službeni glasnik, 2009), 569–601.

Moran, Joe. *Interdisciplinarity* (London and New York: Routledge, 2010 [2002]).

Newell, William H. "The Case for Interdisciplinary Study: Response to Professor Benson's Five Arguments", u *Interdisciplinarity: Essays From the Literature*, prir. William H. Newell (New York: College Entrance Examination Board, 1998), 109–122.

Nussbaum, Martha. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2010).

Petrović, Svetozar. "Poetika tradicije: 'utjecaj narodne poezije' u jednoj pregršti renesansnih tekstova", u S. Petrović, *Pojmovi i čitanja* (Beograd: Fabrika knjiga i SANU, ogranak u Novom Sadu, 2008), 72–85.

Petrović, Svetozar. *Priroda kritike* (Beograd: Edicija Reč, 2003).

Pollock, Griselda, prir. *Conceptual Odysseys: Passages to Cultural Analysis* (London: I. B. Tauris, 2007).

Pryse, Marjorie. "Trans/Feminist Methodology: Briges to Interdisciplinary Thinking", u *NWSA Journal*, 2000, Vol. 12, No. 2, 105–118.

Readings, Bill. *The University in Ruins* (Harvard University Press, 1996).

Swidler, Ann. "Culture in action: symbols and strategies", *American Sociological Review*, 1986, br. 51, 273–286.

Todorova, Marija. "Šta je istorijski region? – Premeravanje prostora u Evropi", prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen, *Reč*, 2005, br. 73, 81–96.

Yuval-Davis, Nira. *Rod i nacija*, prevela Mirjana Paić Jurinić (Zagreb: Ženska infoteka, 2004).

MASKENBAL

Maja Veselinović, februar 2009.